

שמירת שבת בצבא שאינו שומר שבת

השבתות שעברתי במהלך שירותי הצבאי הן שעוררו אותי לכתובת מאמר זה. התחושה שפעולות רבות שעשיתי בשבתות אלו היו יכולות שלא להיעשות מבלי שתיפגענה משימותינו הביטחוניות, עוררה אותי ללמוד את הנושא ולברר באיזו מידה חייב אני, החייל (או הרב הצבאי, במקומי), לנקוט בפעולות לפני שבת כדי שלא אצטרך לחלל שבת, וכמו כן עד כמה חייב אני לברר מראש את המציאות שבה אני נמצא. כלומר, לברר אם באמת קיים מצב ביטחוני המצריך חילול שבת. האם יש הכרח במלאכה זו, האסורה בשבת, דווקא? והאם באמת קיים הכרח לבצע פעולה זו דווקא בשבת, או שמא אפשר להקדימה או לאחר אותה ללא פגיעה במשימה? מאמר זה אינו בא לדון באופן שבו צריך הצבא להתנהל לכתחילה¹, אלא על הדרך שבה צריך להתמודד חייל עם המציאות כפי שהיא בצה"ל כיום.

שתי נקודות הלכתיות באתי לברר בתחילתו של המאמר. האחת, האם ומהי מידת החובה המוטלת עלינו **למנוע** מראש את הצורך לחלל שבת אפילו במציאות של פיקוח נפש ודאי. והשנייה היא האם מוטלת עלינו חובה **לברר** כפי יכולתנו את **המציאות**, אם מצדיקה היא חילול שבת אם לאו.

אחרי כן חשוב היה לי להביא לפני הקורא את המציאות בצה"ל היום כפי שחוויתי אותה, למען ידע שלא בשאלה עקרונית תיאורטית עוסק המאמר, אלא בבעיה קשה, שנתקל בה כמעט כל חייל, והיא דורשת פיתרון דחוף.

א. מניעת הצורך בחילול שבת

אפתח במקרה שבו נתקלתי בשירות הצבאי. בחורף, במוצאי החרמון, מוטל על מטבח המוצב לספק שתייה חמה לכל החיילים השומרים בחוף, כדי להקל עליהם לשמור על חום גופם במזג האוויר הקפוא. כיוון שאין די מקום על הכיריים בשביל להרתיח מים מראש לכל השבת, נדרשים הטבחים בפועל להרתיח מים ולבשל תה במהלך השבת. את חילול השבת הנעשה כאן בדרך קבע ניתן למנוע על ידי הבאת כיריים נוספות או מיחס גדול למטבח.

מקרה זה הוא רק דוגמא למקרים רבים שבהם ניתן למנוע את הצורך בחילול השבת בצה"ל באמצעות היערכות מתאימה מוקדמת. האם מחויבים אנו בהשתדלות זאת או פטורים ממנה? ואם חייבים, עד היכן חובה זו מגעת? בהלכה מצינו מספר דוגמאות לשאלות דומות²:

1. על זאת כבר נכתב רבות. למשל, עיקר ספרו של הרב יצחק קופמן, הצבא כהלכה, עוסק בנושא זה, ועוד.
2. שורשו של דיון זה נעוץ בעיקר בסוגיית הגמרא (שבת יט, א), במחלוקת הרי"ף ובעל המאור בהסברה, ובפסיקת ההלכה כשתי הדעות גם יחד בשו"ע (סיי רמח). סיכום של הדעות נמצא בספר 'הצבא כהלכה' פרק כה ע"א 1. דיון נרחב בסוגיה קיים בספר שביתת הים לבעל היציץ אליעזר, שכולו מוקדש לכך. במאמר זה העדפתי לא לעסוק בסוגיה עצמה, אלא רק בעולה ממנה למעשה.

בשו"ע (סי' שמח) פוסקים מרן והרמ"א שמותר להפליג בספינה שלושה ימים לפני השבת גם אם ידוע שיצטרך ישראל לחלל את השבת משום פיקוח נפש. על זאת מעיר המשנ"ב:
 היינו דאין לו למנוע מחמת זה מלישב בספינה, כיון שהוא קודם ג' ימים; אבל מכל מקום
כל מה שיכול לעשות שלא יצטרך בעצמו לחלל את השבת, כגון על ידי אינו יהודי וכדומה
 - פשיטא דמחוייב לעשות כן.

הרב קוק נדרש לשאלה דומה בזמן מלחמת העולם הראשונה. חיילים יהודים בצבא אנגליה נדרשו לחלל שבת בשל המלחמה, והיו מרבני אנגליה שרצו להתיר זאת בגלל פיקוח נפש. וכך כתב הרב קוק זצ"ל באגרת לרב הרץ (אגרות הראי"ה ח"ג סי' תשסה):

וברור ופשוט הוא שכל העברה על דת שאנו מותרים מפני האונס של סכנה, אנו חייבים לעשות כל טצדקי שבעולם לתקן את המעמד שלא נבוא לידי האונס, כדי שנישאר נאמנים בקיום דתנו הקדושה. ואפילו אם כבר בא האונס לידינו אם אנו יכולים להימלט מהאונס, אנו חייבים לעשות כל מה שבידינו להימלט ממנו, ואם אין אנו עושים את מה שיש ביכולתנו לצאת מן האונס, נחשב כל מה שאנו עוברים על התורה, **כאילו עברנו חלילה ברצון ובשאת נפש**, ולא יעשה כן בישראל³³.

הגרש"ז אויערבך זצ"ל, שהאריך לעסוק בסוגיה זו (מנחת שלמה ח"א סי' ז), כתב כך בתוך דבריו: וכמו כן פשוט הוא שחייב כל אדם להכין מאכליו מלפני השבת כדכתיב "והיה ביום השישי והכינו...". וכתב "זכור את יום השבת לקדשו". וצריכים לדאוג בימות החול לכל מה שיצטרך בשבת, ומסתבר דהוא הדין נמי בחולה שיש בו סכנה, שאם יודעים שיצטרך למים חמים בשבת, צריכים ודאי להכין הכל מלפני השבת וכמו שכתב החתם סופר (בחי"ד סי' שלח): "וכי אין אנו מצווים להכין בערב שבת כל ההכנות לילודת ולחולה ולצרכי מילה כדי שלא

לא התייחסתי לסברא שבצבא יש היתר גורף לחלל שבת מדין "עד רדתה" - משום שהיתר זה מוגבל מאוד. עיי' הצבא כהלכה פרק כה העי' 33.

3. במחשבה ראשונה ניתן לומר שדברי הרב קוק אינם מתייחסים לחילול שבת מפני **פיקוח נפש**, אלא לכזה הנובע מ**אונס**, שאם יימנעו היהודים מלהילחם בשבת, לא תגן עליהם ממלכת אנגליה, ואולי אף תפגע בהם. במנחת שלמה (ח"א סי' ז) הגרש"ז מחלק בין שני המקרים. באונס חובה אף למסור את כל ממונו ואילו במקום פיקוח נפש אין חובה להוציא ממון או להצטער כדי להימנע מחילול שבת.

אולם מהמשך דבריו של הרב קוק עולה שהוא תולה את דבריו בשיטת המג"א (סוף סי' רמח), הסובר שמותר להפליג לים שלושה ימים קודם השבת רק כשקיים **ספק** אם יחלל שבת; אך כשודאי לו שיחלל שבת - אסור, ומוטב שיסכן עצמו ולא ייצא מחלל שבת מתוך רשלנות. שני דינים אלו נפסקו גם במשנ"ב. הגרש"ז תמה על דברי המג"א: האם עונשו של הגורם לעצמו חילול שבת בהיתר פיקוח נפש הוא עונש מיתה? מתוך כך מסיק הגרש"ז א דעתו החולקת של הא"ר, בעוד שדברי הרב קוק מבארים את סברת המג"א.

את עצם החילוק בין 'אונס' לפיקוח נפש ניתן להסביר כך: **באונס** קיימות שתי ברירות: או למסור ממונו, לברוח וכו', או לחלל שבת. האפשרות של מיתה כרגע לא קיימת אלא תיווצר אם לא יחלל שבת. **בפיקוח נפש** הסכנה עומדת לפנינו. לכן הברירה היא בין חילול שבת למוות, ובמצב זה הדין הוא שיש לחלל שבת משום מצוות "וחי בהם" (הסבר זה שמעתי גם ממורי הרב יצחק קופמן שליט"א).

הערת הרב אביגדור נבנצל: מצוות "וחי בהם" מקיים בכל אופן, אלא דאין זה דוחה שבת כשיכול לקיים את שניהם.

נצטרך לחלל שבת?!⁴.

החזון אי"ש (או"ח לח, ד) מתייחס בקצרה לשאלת החשמל המיוצר בשבת. התייחסותו היא למציאות שבה נצרך החשמל לצורך פיקוח נפש, אך את חילול השבת הנעשה בייצור החשמל ניתן לצמצם על ידי התארגנות מתאימה⁵. וכך כתב:

אסור להשתמש בו, מפני שיש בשימוש איסור חילול ה' שאינו חס לכבוד שמים, כיוון שהוא שימוש ציבורי והעובד בשבת עושה במרד ר"ל, והנהנה ממעשיו מעיד ח"ו שאין לבו כואב על חילול שבת.

בעל 'מנוחת אהבה' (פרק כד) פסק להקל בשאלה זו משום שפסק כבעל המאור הסובר, לדעתו, שהאיסור להכניס עצמו מערב שבת למצב בו יאלץ לחלל שבת הוא רק משום מראית עין, שנראה כמתנה לחלל את השבת; ובמקום שבו לא ניכר שגורם לחלל שבת, אין איסור בדבר.

סיכום הפרק: מכלל דברי הפוסקים עולה שחובה להתאמץ ולסדר את החיים באופן כזה שלא נצטרך לחלל שבת משום פיקוח נפש. נחלקו הפוסקים בטעמה של חובה זו. יש הרואים בה רק הימלטות ממראית עין שלא ייראה כמתנה לחלל שבת (מנוחת אהבה). יש הסוברים שמראית עין זו כה חמורה עד שנחשבת היא לחילול השם (חזו"א). יש התולים את טעם החובה בדין הכללי הדורש להתכונן לשבת משום "והכינו את אשר יביאו" (מנחת שלמה). ויש גם הסוברים שמי שלא עושה ככל יכולתו כדי להימנע מחילול שבת נחשב כמחלל שבת במזיד (הרב קוק). המג"א אף הרחיק לומר שמוטב להסתכן בנפשו ובלבד שלא יימצא מחלל שבת כתוצאה מרשלנותו⁶. מסתבר שמידת המאמץ הנדרש כדי להימנע מחילול שבת תלויה בסברות הללו. לדעת המג"א, המשנ"ב והרב קוק נדרש לעשות מאמץ גדול ("כל טצדקי"); ואילו לשיטת המנוחת אהבה נדרש מאמץ קטן יחסית. דעת הגרש"ז אויערבך צריכה ביאור⁷.

4. בהמשך דבריו מייד מחלק הגרש"ז בין הידוע בוודאות שיצטרך לחלל שבת לבין זה שספק אם יצטרך לחלל שבת לכן אשה בחודש התשיעי אינה מחויבת מן הדין להכין חפציה מראש על מנת שלא תצטרך לחלל שבת, אלא ממידת חסידות.

5. כך מסביר הרב גורן את דעתו (תורת המדינה עמ' 326). במנוחת אהבה (ח"א פרק כד) מסביר שחילול השם הוא בכך שנעשות מלאכות שאינן הכרחיות לצורך ייצור החשמל.

6. כדברי המג"א פסק גם המשנ"ב בסי' רמח.

7. נראה לכאורה שבפסקיו של הגרש"ז קיימת סתירה. שכן בתשובה מאוחרת (מנחת שלמה תנינא, סי' כד) כתב: "מעיקר הדין מצינן רק שאסור לעשות מעשה לגרום אח"כ דיחוי שבת משום צורך פיקוח נפש, ואפ"י רק חילול שבת דרבנן ג"כ אסור... אבל שיהא חייב לעשות מעשה בקום ועשה כדי למנועו, אפשר דלאו חיוב גמור הוא". ולעיל הובאו דבריו שחובה לטרוח ולעשות לפני שבת מה שיכול כדי למנוע את הצורך בחילול שבת, מדין "והכינו את אשר יביאו" או מדין "זכור את יום השבת לקדשו!"

נראה, שלדעת הגרש"ז חובה לטרוח, אך לא טרחה מרובה. ואכן הוא השווה השארת אור חשמל דולק לנר בידי אדם והחלה זקוק לו ולגחלת של מתכת שמותר לכבותה ואין אדם צריך לעמוד לידה ולהזהיר את העוברים לבל יזוקו בה. אך לעשות טרחה שגרתית, לפחות כזו שמקובל לטרוח בה להכנת סעודת שבת - חייב, כדבריו בתשובתו הראשונה (מנחת שלמה ח"א סי' ז).

לפי סברא זו מובן שיש הבדל בין חילול שבת קבוע לחילול שבת חד פעמי; כיוון שדרך העולם לקנות כלים ומכשירים מיוחדים כדי לכבד שבתות הרבה, אך לא יעשו זאת לכבוד שבת אחת. כך מוסכם שחברת החשמל עצמה צריכה

עיקרו של פרק זה לא נכתב כאן אלא כמצע לפרק הבא. מפרק זה למדנו את קיומו של העיקרון המחייב מאמץ להימנע מחילול שבת אף באופן שבו ברגע בו השאלה עולה, למעשה הדבר מותר לחלוטין. אין ספק שעיקרון זה נכון שבעתיים כלפי מקרים גבוליים, שבהם ההיתר חבוי תחת מעטה של ספקות רבים, וייתכן שאף אינו קיים כלל.

ב. החובה לברר את המציאות בספק פיקוח נפש

הדיון עד כאן התמקד במקרה שבו חייל יודע שיצטרך לחלל שבת. שאלנו אם ועד כמה נדרש ממנו להשתדל ולמנוע את הצורך בחילול השבת. אולם המציאות שבה נתקל חייל במהלך שירות בצה"ל כיום, מחייבת דיון בשאלה בסיסית יותר.

מוסכם שחייל אינו רשאי לבצע פקודה שאין בה צורך ביטחוני תוך חילול שבת. פקודות כאלו ניתנות מדי פעם, ובדרך כלל בתום לב. מפורסם הוא המקרה שבו נדרשו חיילים לנסוע בשבת להטיל מצור על העיר ימית חודשיים לפני פינויה. כן זכה לפרסום רב ולסערה ציבורית בשנת תשס"ג המקרה שבו נדרשו חיילים לנסוע בשבת לצורך פינוי המאחז 'חוות גלעד', תוך הונאתם כאילו הרבנות הצבאית אישרה את הפעולה.

הבעיה העומדת בפני החיילים בדרך כלל היא שאין הם יודעים את מערכת השיקולים העומדת בבסיס פקודה הניתנת להם. משום כך אין בידם הכלים להעריך אם הפקודה שניתנה להם אכן נועדה לצורך ביטחוני ריאלי או שלא, האם ניתן לבצע את המשימה הביטחונית גם בלי לחלל שבת או שניתן לעשותה ביום אחר בשבוע ולהשיג את אותה התוצאה הנדרשת. החייל הפשוט אינו מכיר גם את גזרת הפעילות, ואינו יודע מה הן החלופות האפשריות לאותה פעולה⁸. שאלתנו היא: האם חובה על החייל לעשות ככל שביכולתו כדי לברר אם הפעולה שהוא עתיד לעשות בשבת אכן הכרחית?⁹

נראה לי, שאי אפשר לטעון שקיימת 'חזקה' שפעולה הנעשית בצה"ל בשבת מותרת היא. לכן, מוטלת חובה על החייל להשתדל לפי יכולתו לברר את המציאות אם אכן הכרחית היא הפעולה הנדרשת אם לאו¹⁰.

לרכוש מכשירים כדי להימנע מחילול שבת מחד, ומאידיך ברור שאין לדרוש מחולה לחבר את עצמו לאינפוזיה כדי שיוכל לצום ביום הכיפורים.

הערת הרב אביגדור נבנצאל: דבריך מסתברים.

8. נזכיר כאן גם את דברי המשנ"ב (סי' רעה, בה"ל ד"ה מותר): "אם אפשר לעשות עצה אחרת, לבד דאיסורא איכא, גם חיוב חטאת איכא".

9. אמנם העושה מלאכה משום ספק פיקוח נפש עשה מצווה גם אם התברר בסוף שפעולתו הייתה מיותרת (שו"ע או"ח שכה, טו); אבל קשה לומר זאת גם במקרה שבו עוצם אדם את עיניו ונמנע מלברר את המציאות.

10. נראה לי, שתוקפה של מצווה זו כמצוות לימוד ההלכות, הכוללת בתוכה את החובה להכיר את המציאות השכיחה שבה מיושמת ההלכה. ואין להתרשל בכך, כמו שאמרו חז"ל במסכת אבות (פ"ד מ"ג): "הוי זהיר בתלמוד, שגגת תלמוד עולה זדון". וראה להלן הע' 14.

הערת הרב אביגדור נבנצאל: וודאי שכת"ר צודק.

ג. אמון במפקד שאינו שומר שבת

בהלכות יום הכיפורים (סי' תריח, בה"ל ד"ה חולה) דן המשנ"ב במידת הנאמנות של רופא גוי, וכן רופא ישראל שאינו שומר מצוות. וכך הוא כותב:

כתב בספר תפארת ישראל, דהאידינא יש להתיישב בדבר; דבעיני ראיתי דשבקי להמנותייהו דלכל חולי קל אומרים תמיד שכשיתענה יסתכן. והדבר תלוי בראות עיני המורה ובבקיאותם בעיונם בעניין הזה.

עולה מדבריו, שאין לסמוך באופן אוטומטי על רופא שאינו שומר מצוות, והכול תלוי בראות עיני המורה. כלומר, צריך להשתדל ולבדוק את דבריו של הרופא ולנהוג לפיו רק לאחר שרב-פוסק יחליט שאכן ניתן לסמוך על הרופא להקל או להחמיר¹¹. אמנם, כשאין אפשרות לבדוק את אמינות הרופא יש לחוש לדבריו ולהחמיר בפיקוח נפש, משום שאף אם אינו נאמן לגמרי, יש כאן ספק פיקוח נפש¹².

לפי האמור לעיל, גם בצה"ל, כל עוד רוב בניין ומניין של מפקדיו אינם שומרי תורה, לצערנו, אי אפשר לסמוך על הפקודות והנהלים באופן אוטומטי. מכאן שמוטלת החובה על כל חייל להשתדל ולבדוק מה היא מידת הכרחיותן של הפקודות הכוללות חילול שבת. ואם יטען הטוען, כיצד יעלה על הדעת שכל חייל יבדוק כל פקודה, וביצועה יהיה תלוי בשכנועו שאכן הפקודה הגיונית? האם אפשר לנהל צבא, כאשר בידיו של כל חייל פשוט היכולת להחליט שאינו מבצע פקודה זו אחרת? ועוד, כיצד יכול חייל פשוט לדעת את מידת הנחיצות של הפעולה, כשייתכן והתשובה תלויה בחומר מודיעיני חסוי או בהערכת מצב של מפקד בכיר שלחייל הפשוט אין אפשרות לשאול אותו?

ומצד שני, האם בטלה חובת שמירת השבת בצבא, ואנו נסכים, שחייל יחלל שבת עשרות פעמים במהלך השירות, כאשר התנאים המציאותיים אינם כאלו המתירים לחלל שבת לפי ההלכה, והוא אינו יודע?!

ד. תפקיד הרבנות הצבאית

אין ספק שזהו תפקידו של הרב הצבאי. בדברים אלו אין לו תחליף. אף פוסק הלכה לא יוכל להורות לחייל הפשוט שאינו מבין בעצמו לאשורה את המציאות שבה הוא נמצא. כל חייל שומר מצוות המתגייס לצבא עושה זאת על דעת כך שהרבנות הצבאית ממלאת את תפקידה כהלכה. חובתו של הרב הצבאי לדעת היטב את ההלכה התיאורטית של פיקוח נפש בשבת, ובייחוד חובה עליו ללמוד את המציאות שבה נמצאים החיילים שביחידתו. עליו להכיר את הנהלים ואת הפקודות הניתנות לחיילים בדרך כלל, ועליו להתאמץ להבין כפי יכולתו את הנימוק המבצעי לנהלים האלה. חובה על הרב הצבאי להכיר את הכלים והמכשירים השונים הנמצאים בשימוש חיילי היחידה ואת דין הפעלתם בשבת. עליו גם מוטלת החובה לבדוק אם ניתן להשיג את המטרה המבצעית ללא חילול שבת או בחילול שבת מצומצם יותר וחמור פחות. עליו לעמוד בקשר טוב עם המפקדים בשטח וללמוד מהניסיון על מי מהם ניתן לסמוך יותר בעניינים אלו

11. כך נכתב גם בשמירת שבת כהלכתה פרק מ העי' א.

12. על פי 'הצבא כהלכה' פרק טז העי' 16.

ועל מי פחות. זה גם תפקידו הרשמי של הרב הצבאי¹³, ועליו לבצעו על הצד הטוב ביותר¹⁴.

ה. המציאות בצה"ל כיום

הנחתי במאמר זה שפעולות רבות הנעשות בשבת בצה"ל הן פעולות שאין הכרח מבצעי בעשייתן, או פעולות שניתן לעשותן תוך חילול שבת מצומצם הרבה יותר. תחושתי היא שהציבור הדתי בכללותו לא שם לב למציאות זו ואינו מודע להיקפה ולשכיחותה של התופעה. נראה לי, שחוסר מודעות זה הוא הגורם העיקרי לשכיחות הבעיות בצבא בתחום שמירת השבת. מסיבה זו ראיתי לנכון להציג כאן את המציאות כפי שחוויתי אותה, ובחרתי להביא שני מקרים מייצגים: 1. באחת השבתות נדרשנו לאבטח אתר מסויים. בתדריך נאמר לנו שאנו אמורים לנסוע באוטובוס (אזרחי, לא ממוגן) מהבסיס שבו נישן אל האתר. ביקשנו מהמפקדים שלנו שיבדקו אם ניתן ללכת אל האתר ברגל. תשובתם היתה שאלו הנהלים ואנו חייבים לבצעם. גם בקשתנו שיאפשרו לנו לשאול את המפקד הבכיר יותר נענתה בסירוב. בפעילות של יום שישי ראינו שהמרחק בין הבסיס לאתר אינו עולה על 300 מטר! כלומר מדובר היה במרחק של 5 דקות הליכה בלבד! תשובתו של קמב"ץ החטיבה שאותו פגשתי באקראי באותו יום היתה: "ודאי, מה הבעיה? אני בכלל המלצתי לא לשתף את החיילים הדתיים בפעילות הזאת. בכל זאת, אם אתם פה, אין שום בעיה שתלכו ברגל".

כלומר, הסיבה שבגללה היינו אמורים לנסוע בשבת הייתה שהקצין שלנו לא היה מוכן לקחת על אחריותו שינוי נוהל בגזרה שהוא אינו מכיר, ואף התעצל לשאול את הקצין הבכיר בגזרה. אך מבחינה מבצעית לא היה שום צורך בנסיעה (אגב, גם שיחה של הרב הצבאי עם קצין המבצעים הייתה חוסכת בקלות את חילול השבת; אך שיחה כזאת לא נעשתה).

2. הגדוד שלי היה מפוזר במוצבים שונים. הנוהל היה שפעם ביום, בשעה קבועה, האזינו המפקדים בקשר לעדכונים שונים ממפקד הפלוגה, ומסרו לו דיווח שוטף על פעילותם. בהגדרתו לא נועד נוהל זה למקרים דחופים (אלו דווחו וטופלו מיידית), אלא להעברת הודעות שוטפות הסובלות דיחוי, כגון: מספר הקילומטרים שנסע הטנק, חוסר ובלאי של ציוד, בעיות אישיות של חיילים ועוד. אין ספק שניתן היה לוותר על קיומו של הנוהל בשבת. יתרה מזאת, בפלוגה השנייה הוקדם הנוהל ליום שישי אחר הצהריים (כנראה, מטעמי נוחות ולא מטעמי הלכה). מקרים אלו הם רק דוגמאות מייצגות. המקרה הראשון מייצג את המקרים שבהם ניתנת פקודה ללא כל התחשבות בשמירת השבת. פקודה זו מוצגת לחיילים כפקודה מבצעית לכל דבר, ובדרך כלל לחיילים אין כל אפשרות לדעת שאין כל צורך מבצעי בחילול השבת.

המקרה השני מייצג את נוהלי הקבע בצה"ל. חלק גדול מפקודות הצבא הם נהלים קבועים שנקבעו בזמן מסוים כתוצאה מאירוע מסוים או בשל הערכת מצב של קצין מסוים. להקפדה על נהלים אלו יש חשיבות רבה כיוון שההקפדה עליהם מונעת תקלות, תאונות וכדו' במקרים

13. "תפקידיו הייעודיים... פיקוח על כשרות המטבחים ושמירת מנוחת השבת" (פקודות מטכ"ל).

14. בשו"ת מהרש"ל סי' כ כתב על טבח שהעולם סומכים על ניקורו, המנקה חלב אך לא מנקה כהלכה, שמלקים אותו ומעבירים אותו מתפקידו, אף שהוא שוגג; כיוון ששגגת תלמוד עולה זדון. וכל שכן שהשוגג באי ידיעת המציאות (באיזה מקום נמצא חלב במקרה ההוא, ואי הכרת הנהלים והמציאות הביטחוניית במקרה הזה) למי שמופקד על הכרתה, נחשבת שגגתו כמזיד ויש להעבירו מתפקידו.

רבים. אך לעתים סיבת קביעתו של הנוהל כבר בטלה והנוהל נשאר קיים מתוך הרגל ומכיוון שאין הוא מזיק ועשייתו אינה כרוכה בטורח רב¹⁵, ולא משום שהוא מועיל¹⁶. כמו כן, לא כל הנהלים חייבים להתבצע בשבת כבחול, ודילוג של יום אחד בביצוע נוהל אינו פוגע בהכרח בתפקוד המבצעי¹⁷.

גם מדברים ששמעתי מחברים עלתה בדרך כלל תמונה דומה¹⁸. שמעתי על מספר מקרים שבהם נתבקשו חבריי לעשות 'טיפול שבועי' בטנקים בשבת. טיפול זה - כשמו כן הוא - צריך להיעשות פעם בשבוע, ואין שום סיבה שפעם זו תהיה דווקא בשבת. נתקלתי גם בתיקון תקלות שאינן דחופות בטנקים אשר תוקנו בשבת ללא כל הכרח, ואף שמעתי על מפקדים הדורשים לנקות את הנשק ולצחצח נעלים גם בבוקר יום השבת¹⁹.

15. המציאות היא שנהלים רבים הקיימים בצה"ל בפועל אינם מיושמים, לעתים גם תוך העלמת עין של הקצינים קובעי הנהלים. מספר סיבות לתופעה זו. יש ונהלים ניתנים מתוך רצון של המפקדים לפטור עצמם מלקיחת אחריות על מקרים שאינם שכיחים כלל, ולא מתוך כוונה אמיתית שהנוהל באמת יתבצע בכל תנאי.

נוסף על כך, אין ספק, שקצין לא יהיה מוכן לבטל נוהל, גם כשבעיניו הוא מיותר, מחשש שמא הדרג שמעליו מקפיד על הנוהל בכל זאת, וכן מחשש מובן שבתחקיר של אירוע יוכל מאן דהוא לתלות ביטול נוהל מסוים כגורם עקיף של תאונה או תקלה מבצעית. כך למשל תחקיר על נפילת חייל מעמדת שמירה, שנכחתי בו, הביא לביצוען של הקפצות תרגול. ברור, שאי אפשר להתיר באופן אוטומטי ביצוע נהלים תוך חילול שבת, בלי להתחשב בגורמים לקביעתם. כאלף עדים על כך שאין ביצוע כל הנהלים הכרחי, תעיד העובדה שבשירות המילואים נהלים רבים מאוד כלל אינם מיושמים. מסתבר לומר שהנהלים שמקובל להקפיד עליהם בזהירות שביחידות המילואים, הם אלו שיש לחלל שבת בעבורם.

16. דווקא התערבותו של רב צבאי במערכת השיקולים הגורמים לקביעת הנהלים, עשויה לרענן את החשיבה המבצעית ולגרום לקביעת נהלים התואמים את הצרכים המבצעיים של המקום בנקודת הזמן הזאת יותר מאשר הרגלי העבר (שמעתי ממורי הרב יצחק קופמן שליט"א).

17. דוגמא נוספת: נוהל 'טיפול לפני תנועה'. נוהל זה כולל בתוכו מספר רב של בדיקות המוודאות שהטנק כשיר ללחימה. בגודו שלי ניתנה הוראה לבצע את הנוהל הזה פעמיים בכל יום. אמנם, חלק מהבדיקות חיוניות לאחזקת הטנק. אך רבות מהבדיקות אינן חיוניות. למשל, קשה להגדיר את בדיקת תקינותו של המאוורר בתא הנהג בבוקר חורפי כחיונית ודחופה. כמו כן חלק מהתקלות אינן יכולות להיגרם לפתע ותוצאות טובות בבדיקה של יום שישי מבטיחות שלא תהינה תקלות בשבת. על נוהל זה בעיקר קא בכינא. נדרשתי לעשותו מדי שבת תוך שאני לומד אט אט שבעצם הוא מיותר. כאן גם הטעה אותי רב צבאי שהתיר לי את עשיית הנוהל ללא בדיקה מעמיקה. רב צבאי אחר לא ידע על הנוהל והשאיר אותי ללא תשובה. רק לאחר שחרורי התברר לי שרב האוגדה קבע שאין לעשות נוהל זה בשבת. הוראה זו לא לחלחלה עד אליי. יהי מאמר זה כפרה לכל אותם איסורי תורה ואיסורי דרבנן שעברתי באותן שבתות.

18. כנראה שיש הבדל בין חיל השריון לחיל רגלים. בחיל השריון שכיה העיסוק במכשירים שיש איסור בהפעלתם בשבת, מה שאין כן בחיל הרגלים. כמו כן בחיל השריון קיימת הקפדה גדולה יותר על 'נהלים'. מסיבות אלו המשרתים בחיל השריון נתקלים ביותר שאלות.

19. אף שמעתי על צוות טנק של בני ישיבות אשר הורד בשבת מהכוננות שלו, ואנשי צוותו הוסעו אל מפקד האוגדה לשיחת היכרות שגרתית.

אף שבמקרים אלו ברור כשמש שאין לחלל שבת, לא מעט חיילים דתיים מבצעים את הפקודות הללו, או מפני שסבורים הם בטעות שכל צורך מבצעי מותר בשבת, או מפני שאין בכוחם לעמוד בפני הלחץ שבו הם נמצאים.

1. הרבנות הצבאית

לפי האמור לעיל האחריות על שמירת השבת בצה"ל מונחת על כתפי הרבנות הצבאית²⁰. אין ספק שהחיילים הדתיים המתגייסים לצבא סומכים על הצבא, ועל הרב הצבאי בפרט, שידאג שבדרך כלל לא יינתנו פקודות שאסור לבצען על פי ההלכה. בפרט ניתן האמון ברב הצבאי כלפי שאלות אלו, שלחייל הפשוט אין קיימת בדרך כלל האפשרות לברר את המציאות ולדעת את שאסור לעשותו ואת שמצווה לעשותו.

ראוי לשבח את הרבנים הצבאים שהייתי ביחידתם על כך שהם דאגו להפיץ ביחידות את מספרי הטלפון הנייד שלהם והיו זמינים תמיד, דאגו לעשות ביקורות במטבחי הבסיסים ולעזור לנו בעניינים שונים. מסיבה זו אני מניח שמידת השקעתם ורצונם לבצע טוב את תפקידם אינה נופלת מהמקובל, וההתייחסות שלהם לשאלות שלי משקפת את ההתייחסות המקובלת לשאלות כאלה אצל רוב הרבנים הצבאיים. נוכחתי לדעת שבמקרים רבים, הרבנים הצבאיים אינם מכירים את נוהלי היחידות ואת הנעשה בשטח, אינם מכירים את המכשירים השונים שבהם אנו משתמשים, את הפעולות שאותן אנו עושים וכו'. גם כששאלתי, התשובה ניתנה פעמים רבות ללא בדיקה מעמיקה של המציאות, המכשירים והאפשרויות השונות, אלא מתוך שיחה קצרה עם קצין מזדמן.

כך הרב הצבאי שלי לא ידע על נוהל 'בדיקת קשר' הנעשה 24 פעמים במהלך כל שבת בכל בסיסי צה"ל. כשענה לשאלתי לא התייחס לעובדה שמדובר היה במכשיר קשר המחובר לרשת החשמל, מצויד בנורות ביקורת, ובגזרה זו לא שימשה בדיקת הקשר כאמצעי מעקב אחר עירנות השומרים (הבודקים לא הזדהו). התרשמתי, שהרב הסתפק בקבלת תשובה בלתי מנומקת מקצין זוטר ולא חקר את הנושא כלל.

כמו כן, רב צבאי בחטיבתי לא ידע על הנוהל הנעשה מדי יום בקשר (לעיל, המקרה השני), כיוון ששאל את החיילים הדתיים אם יש בעיות מיוחדות והם אמרו לו שאין (מדובר בכאלה שאינם בוגרי ישיבות, שבאמת לא ידעו שיש איסור בדבר).

20. בפרק זה אני מתייחס בעיקר לרבנים הצבאיים שפגשתי בעת שרותי הצבאי בשנת התשס"א. יודע אני שקיימים גם רבנים צבאיים העושים לילות כימים בבירור של שאלות כגון אלו המופיעות כאן ומנסים להטמיע את מסקנותיהם בתוך נהלי היחידות השונות. גם סגל הרבנות הצבאית הראשית התחלף מאז וישנו ניסיון לתיקון. אולם הצורך הוא במהפכה של ממש שאינה יכולה להתרחש בזמן קצר וללא סיוע של ציבור חיילים גדול המודע היטב לבעיות העולות כאן וללא סיוע ציבורי ופוליטי מבחוץ. ישנם גם קשיים טכניים שאינם תלויים ברבנות הצבאית. למשל, רבני החטיבות ומש"קי הדת אינם מקבלים רכב צמוד, ולכן אינם יכולים להגיע לכל הבסיסים, המוצבים, ועמדות השמירה הנמצאות בתחום אחריותם. כתוצאה מכך אין הרבנים הצבאיים ועוזריהם יכולים לדעת על המתרחש בכל הבסיסים ואינם יכולים לפקח על הכשרות ולסדר שם עירוב. וודאי שאינם יכולים להביע עמדה בשאלות הקשורות לפעילות ספציפית של אחת העמדות. אין ספק שגם כפיפותו הפיקודית של הרב הצבאי לשליש ולמפקד היחידה (כולל יציאות, שמירת וכו') מקשה על תפקודו, כמו גם מחסור בכוח אדם ובתקציב. ככלל, מטרתי במאמר זה היא להעלות את הבעיה הקיימת בפועל ולא דווקא לטעון שהרבנים הצבאיים הם האשמים ביצירתה.

לא אוכל להימנע מלהזכיר כאן שגם עירוב הייתי צריך לבנות כמעט כל שבת גם בבסיסי הקבע שהייתי בהם, וגם בעיות של בישול בשבת וכדומה לא זכו לטיפול מונע מצד הרב החטיבתי (למשל, מינוי אחראי מבין החיילים שיוכל לבדוק שהאוכל המוגש בשבת אכן הוא זה שבושל ביום שישי)²¹.

סיכום הפרק: המאמר פתח בטענה שחובה להתאמץ ולמנוע את הצורך בחילול שבת אפילו כשנעשה בהיתר פיקוח נפש. חובה זו גדולה שבעת מונים כלפי בירור המציאות אם אכן מותר לחלל בה שבת אם לאו. הסקנו בהמשך שהאחריות למניעת חילולי שבת מיותרים מוטלת על הרבנות הצבאית ועליה סומכים החיילים בהתגייסם לצה"ל. המציאות המתוארת בפרק זה מעלה בעיה קשה. מחד, חובה להימנע מחילולי שבת מיותרים, ומאידך, במקרים רבים מאוד נדרשים חיילים לחלל שבת ללא כל צורך, כשאיש אינו בודק, אינו חוקר, אינו דורש ואינו מתאמץ למנוע חילולי שבת מיותרים אלו.

מבחינה הלכתית פשוטה צריכה האחריות לחזור אל המתגייסים, ועליהם להתאמץ בעת גיוסם להגיע אל יחידה שבה דואג הרב הצבאי שלא תתחלל השבת שלא לצורך. ומשהתגייסו מצווים הם לבחון תמיד את המציאות ולבררה כפי יכולתם.

מובן לכול, שקביעה זו אינה פותרת את הבעיה, אלא מטילה על החיילים משא שהוא למעלה מכוחם ויכולתם. "חובה גדולה מוטלת על עיני העדה", כדברי הגרש"ז אויערבך, לפעול ולגרום לשינוי יסודי במציאות הצה"לית²².

מסקנות

- א. חובה על חייל היודע שיצטרך לחלל שבת בגלל פיקוח נפש להשתדל למנוע את הצורך הזה.
- ב. מידת המאמץ הנדרש מקבילה לפחות למאמץ המקובל להיעשות בשביל הכנת צורכי שבת.
- ג. כיוון שבדרך כלל לא קיימת בעבור החייל האפשרות הטכנית לעשות פעולות כאלו, עוברת חובה זו אל הרב הצבאי, שזהו תפקידו ועליו סומך כל חייל בעת גיוסו.
- ד. כשהחייל אינו בטוח שאכן יש הכרח ביטחוני בעשיית הפעולה בשבת (ובדרך כלל זה הוא המצב) חובה עליו לברר אם אכן יש הצדקה לחלל שבת.

21. הגדיל רב חטיבתי אחד לטעון, שהאחריות על הכשרות מוטלת על חיל התחזוקה (=הטבחים) ולא על הרב הצבאי...

22. הצעת פיתרון (כל עוד לא התרחשה המהפכה המצופה ברבנות הצבאית, וכדרך לדחוף ולסייע למהפכה כזו): ראשית,

איגוד ישיבות ההסדר והמכינות יקימו ועדה משותפת, שתהיה מוסמכת לקבל החלטות מעשיות, שיחייבו את כל החיילים הדתיים. שנית, ימונה אחראי על הקשר בין הישיבות והמכינות לתלמידיהן הנמצאים בצבא, אשר במסגרת תפקידו יבקר בבסיסים השונים ויעמוד על המתרחש ביחידות השונות. יחידה שבה תתגלה בעיה משמעותית בתחום זה, ואשר לא יסכימו מפקדיה לתקנה, תוציא הוועדה הנ"ל הוראה לכל החיילים הדתיים לסרב להתגייס לאותה יחידה עד אשר יימצא פיתרון לבעיה, או שיוחד האחראי לה.

נתאר לעצמנו כיצד היינו נוהגים לו היה הצבא מחליט שלא לספק יותר אוכל כשר. סביר להניח שהיינו בעצמנו דואגים לחיילים לאוכל כשר מחד, מרימים קול זעקה ציבורית ופוליטית מאידך, והיינו נמנעים מלהתגייס ליחידה שבה לא יימצא פתרון הולם. ודאי שלא היינו מתירים לחיילים לאכול אוכל שאינו כשר באופן קבוע מטעמי פיקוח נפש. כל שכן שלא היינו מורים להם להתגייס על דעת כן.

אני סבור, שהימנעות שלנו כציבור משינוי המצב המתואר כאן מסכנת את עצם קיומו של הציבור הדתי לאומי כציבור שומר מצוות.

ד. כיוון שבדרך כלל החייל אינו יכול לברר את המציאות בעצמו סומך הוא על הרב הצבאי. על הרב הצבאי מוטלת החובה והאחריות לברר מה מתוך הפעולות הנעשות ביחידתו בשבת הכרחי ומה אינו הכרחי וכן מה מן הפעולות ניתן לבצע בדרך אחרת או ביום אחר.

ה. **כיוון שבמציאות הנוכחית רבים מהרבנים הצבאיים אינם מודעים אפילו לנעשה ביחידותיהם, חוזרת האחריות אל המתגייסים לצבא ואל כלל הציבור ובעיקר אל ראשי הישיבות והמכינות, המעודדים את תלמידיהם להתגייס ומדריכים אותם לפני הגיוס ובמהלכו, לדאוג שהמציאות בצה"ל תהיה כזאת שלא יחללו החיילים שבת שלא לצורך.**

סיכום

הציונות הדתית חרתה על דגלה את יישומה של התורה בכל שטחי החיים הפרטיים והציבוריים. כדגל ההולך בראש המחנה הוא שילוב של לימוד התורה והליכה בכל דרכיו עם השירות הצבאי. מוסדות חינוך רבים מתפארים בשילוב השירות הצבאי עם לימוד התורה ועבודת ה' במסלול כזה או אחר כפי הנעשה בין כותליהם. נראה שתקווה מפעמת בלבו של הציבור ששירות צבאי כהלכה יהווה דגל ודגם גם לשאר תחומי החיים המדיניים, הכלכליים והחברתיים, ושנוכח לראות את כולם מתנהלים לפי חזון התורה והנביאים.

המציאות, כפי שחוויתי אותה, טופחת על פנינו. בנינו המגיעים לצבא מגלים שגם ספינת הדגל מלאה בחורים וסדקים. במציאות הצה"לית היום נראה שקשה מאוד לשמור שבת כהלכתה בפועל. חיילים רבים מאבדים את אמונם בחזון הגדול של הציונות הדתית, ורבים אחרים אף מפסיקים לחיות לאורו גם בעצמם. חיילים דתיים שאינם הולכים עם כיפה, אינם מתפללים ומניחים תפילין ואינם משתדלים לשמור על שאר המצוות, כפי שראיתי, הפכו לתופעה שכיחה. אחרים - שאינם מוכנים להיות 'דתיים למחצה' - מעדיפים, מתוך יושר, להיות חילוניים גמורים. האפשרות השנייה, שירות צבאי הנעשה תוך שמירה מלאה על ההלכה, נראית להם בלתי ישימה. אם נשפוט על פי המתרחש בצה"ל, נראה שקשה מאוד לצפות להתפתחותה של תקשורת לפי התורה, כלכלה כהלכה וכו'. חסרים חיילים לרעיונות הגדולים.

נראה לי שגם נקודת המפנה והתיקון צריכה להתחיל מהשירות הצבאי. בנקודה שאליה מגיעים כל הצעירים הדתיים לפני כניסתם לחיי המעשה, יחושו הם כיצד מערכת שלמה מסועפת ומורכבת מתנהלת בהצלחה על פי ההלכה, וממנה ילמדו וכן יעשו בכל תחומי החיים שבהם יעסקו.

(שבת קיח, ב)

אילו שמרו ישראל שתי שבתות מיד היו נגאלים.

